

ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ У ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ТА ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

В. М. ПОНОМАРЬОВА

Внаслідок невисокого рівня оплати праці, недостатньої соціальної захищеності, відсутності перспектив професійного зростання та через нестабільну політичну й економічну ситуацію в Україні в останні кілька десятиліть все більше наших співвітчизників включаються до міграційних процесів, пов'язаних із працевлаштуванням за кордоном. Розвиток зовнішньої трудової міграції, тобто "переміщення працездатного населення в межах світового господарства у пошуках роботи, кращих умов життя" [4, с. 575] призводить до негативних економічних наслідків, спричиняє погіршення демографічної ситуації, погано впливає на життя дітей заробітчани, особливо у випадках тривалої відсутності обох батьків. Вирішуючи економічні проблеми, вони залишають своїх дітей без відповідного виховання і тим самим ставлять під загрозу успішність процесу їхнього розвитку й соціалізації.

Багато дітей трудових мігрантів стикаються із значною кількістю проблем (психологічних, педагогічних, у спілкуванні та взаємодії із соціальним оточенням та ін.), вирішити які самостійно вони не в змозі. Потрапляючи під негативний вплив різних чинників, вони нерідко опиняються у так званій "групі ризику". З огляду на це діти заробітчани потребують професійної соціально-педагогічної підтримки з боку фахівців соціальних служб та працівників загальноосвітніх навчальних закладів, у яких вони навчаються. Отже, актуальним завданням сучасної соціально-педагогічної науки є створення та забезпечення функціонування системи взаємодії вказаних соціальних інститутів у здійсненні соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів.

Вивченню проблем таких дітей та пошуку шляхів їх вирішення присвячені дослідження із соціальної педагогіки, соціальної роботи, соціології, психології. Зокрема, заслуговують на увагу роботи В. Андреєнкової, С. Золотухіної, Л. Ковальчук [5], Н. Гевчук [1; 2], Т. Дорошок [5], М. Євсюкової [5; 3], І. Трубавіної [3], К. Левченко [3; 5] та ін. Однак, не зважаючи на значну кількість наукових досліджень, проблема здійснення соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів на сьогоднішній день залишається не вирішеною. Це спонукало нас до проведення дослідно-експериментальної роботи щодо теоретичного обґрунтування, розробки і впровадження у практику системи взаємодії соціальних служб та загальноосвітніх навчальних закладів у здійсненні такої підтримки.

Метою даної статті є розкриття основних аспектів функціонування створеної нами системи у здійсненні соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів.

За даними статистики, найвищий рівень трудової міграції спостерігається у прикордонних областях України, серед яких далеко не останнє місце займає Луганська область. Тому експериментальною базою нашого дослідження було обрано загальноосвітні навчальні заклади та соціальні служби кількох міст і районів Луганщини.

Проаналізувавши наукову літературу та реальну соціально-педагогічну практику з досліджуваної проблеми, ми розробили систему взаємодії соціальних служб та загальноосвітніх навчальних закладів у здійсненні соціально-педагогічної підтримки дітей заробітчани. Компонентами цієї системи традиційно було визначено: її мету, зміст, організаційні форми й методи, об'єкт та суб'єкт.

Метою системи стало знаходження оптимальних шляхів, способів, методів, форм взаємодії соціальних служб та загальноосвітніх навчальних закладів для найбільш ефективного забезпечення соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів.

До складу об'єктів системи увійшли: *діти трудових мігрантів*, які є учнями загальноосвітніх навчальних закладів і потребують соціально-педагогічної підтримки; *їхні сім'ї*: батьки (які збираються виїхати працювати за кордон, вже там працюють або повернулися з міграції), родичі чи інші особи, що мешкають з дітьми та займаються їхнім вихованням під час відсутності батьків, а також найближче соціальне оточення.

Суб'єктами системи виступили: з одного боку – *соціальні служби* (Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і Служби у справах дітей), а з іншого – *загальноосвітні навчальні заклади*, в яких такі діти навчаються.

Зміст системи полягав у здійсненні соціально-педагогічної підтримки дітей, батьки яких працюють за кордоном, спеціалістами соціальних служб та навчальних закладів. Така підтримка була спрямована на вирішення різного роду проблем, надання допомоги у складних життєвих ситуаціях, сприяння адаптації та соціалізації, досягнення гармонійного психологічного стану й налагодження взаємовідносин із соціальним середовищем.

Ефективність соціально-педагогічної підтримки забезпечувалася правильним вибором форм та методів, які можна умовно поділити на три групи:

1) форми й методи взаємодії соціальних служб та загальноосвітніх навчальних закладів (партнерство, співробітництво, взаємодопомога);

2) форми й методи соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів (індивідуальні: бесіди й консультування; групові: тренінгові заняття, ігри й використання засобів мистецтва);

3) форми й методи роботи з сім'ями та найближчим соціальним оточенням дітей заробітчан (бесіди, консультування, залучення до участі у батьківських зборах, зустрічі із спеціалістами, соціально-педагогічний патронаж).

Наступним кроком після розробки нашої системи взаємодії стало створення Програми по її впровадженню у практику, що передбачала реалізацію наступних етапів:

1. Інформування керівників та педагогічних колективів загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалістів соціальних служб про актуальність досліджуваної нами проблеми та необхідність проведення експериментальної роботи у цьому напрямку.

2. Підписання Договорів про взаємодію у здійсненні соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів між адміністраціями загальноосвітніх навчальних закладів і керівництвом ЦСССДМ та ССД.

3. Підготовка працівників цих служб та закладів до здійснення соціально-педагогічної підтримки дітей заробітчан: забезпечення можливості оволодіння навичками командної взаємодії, встановлення між ними партнерських відносин, згуртування та формування командного духу.

4. Спільна діяльність, взаємодія фахівців у здійсненні соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів, що включає безпосередню роботу з такими дітьми та їхнім найближчим соціальним оточенням.

Для виконання першого пункту Програми було організовано і проведено наради за участю керівників соціальних служб, директорів та заступників директорів з виховної роботи навчальних закладів, у ході яких вони були ознайомлені з метою, завданнями та сутністю нашого експерименту. Представники адміністрацій обох сторін відзначили важливість піднятої проблеми й дали свою згоду щодо участі в нашому експерименті, пообіцявши зі свого боку прикласти максимум зусиль для досягнення позитивних змін.

За результатами проведених нарад було підписано Договори про спільну діяльність соціальних служб та загальноосвітніх навчальних закладів у здійсненні соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів, які стали основними нормативними документами, що регламентували діяльність кожної зі сторін-учасників нашого експерименту.

На засіданнях педагогічних рад кожної школи окремим пунктом було розглянуто питання щодо їхньої участі у створенні системи взаємодії (разом із соціальними службами) по здійсненню соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів. Членам педагогічних колективів було надано необхідну інформацію та запропоновано відповідно до їхніх посад і можливостей виконання певних обов'язків у ході проведення експерименту. Після узгодження усіх важливих питань розпочалася робота щодо створення робочої групи, основною функцією якої стала координація загального ходу експерименту та сприяння виконанню кожною зі сторін взятих на себе обов'язків. До складу робочої групи увійшли соціальні педагоги, соціальні працівники та психологи ЦСССДМ, спеціалісти ССД, директори й заступники директорів навчальних закладів з виховної роботи, шкільні психологи, педагогічні організатори, класні керівники дітей заробітчан, а також деякі учителі-предметники.

Для налагодження більш тісної взаємодії між усіма суб'єктами системи було організовано та проведено тренінг-семінар під назвою „Командна взаємодія”. Метою цього заходу стало згуртування усіх фахівців, які здійснюватимуть соціально-педагогічну підтримку дітей трудових мігрантів, формування в них командного духу, створення сприятливого соціально-психологічного клімату, що забезпечуватиме ефективну роботу команди.

Взявши участь у тренінгу-семінарі, спеціалісти соціальних служб та працівники навчальних закладів отримали змогу покращити свої комунікативні навички та навички контактної взаємодії у колективі, оволоділи існуючими способами організації спільної діяльності та спільного вирішення проблем, навчилися розподіляти обов'язки й відповідальність між членами команди, освоїли шляхи запобігання та розв'язання конфліктних ситуацій.

Наступним етапом нашого експерименту стала організація безпосередньої роботи по здійсненню соціально-педагогічної підтримки дітей заробітчан.

Контроль за виконанням раніше підписаних між ними Договорів узяли на себе керівники соціальних служб та директори навчальних закладів. На них було покладено управлінську функцію.

Організаторську функцію виконували заступники директорів шкіл з виховної роботи. Вони піклувалися власне про налагодження та підтримку ефективної взаємодії між спеціалістами ЦСССДМ, ССД з одного боку та педагогічним колективом навчального закладу – з іншого, забезпечували створення умов, необхідних для успішного здійснення ними своїх обов'язків.

Важливу роль у функціонуванні створеної нами системи взаємодії відіграла спільна діяльність шкільних соціальних педагогів, психологів та психологів ЦСССДМ. Вони розробили й провели ряд тренінгових занять, метою яких було підвищення рівня психологічної стійкості дітей трудових мігрантів, формування в них адекватних ціннісних орієнтацій. Тематика проведених соціально-психологічних тренінгів була наступною: „Шляхи подолання стресових ситуацій і формування стресостійкості особистості”, „Зменшення проявів дитячої тривожності”, „Подолання агресивності”, „Самооцінка та самоконтроль особистості”, „Формування впевненості в собі”, „Ієрархія життєвих цінностей людини”, „Ідеальна сім'я та сімейні взаємовідносини”, „Як досягти успіху в житті”. Крім групових форм і методів роботи, соціальні педагоги разом із психологами продовжували приділяти увагу й індивідуальним, здійснюючи консультування дітей заробітчан відносно питань, які в них виникали.

У спільній діяльності соціальних педагогів (шкільних та працюючих у соціальних службах) варто вказати на особливе значення соціально-педагогічних тренінгів, які охопили наступні питання: „Профілактика адиктивної поведінки”, „Профілактика правопорушень”, „Профілактика ВІЛ/СНІДу та ЗПСШ”, „Здоров'я та здоровий спосіб життя”, „Знаємо та захищаємо свої права”, „Розвиток комунікативних умінь і навичок”, „Шляхи попередження й подолання конфліктних ситуацій”, „Професійна орієнтація старшокласників”. Вибір цих тем був не випадковим, він здійснювався з урахуванням існуючих проблем та потреб дітей трудових мігрантів.

У своїй роботі соціальні педагоги також активно використовували рольові ігри з різними повчальними сюжетами, особливу увагу звертаючи на сімейну ситуацію кожної дитини, відносини з однолітками, вчителями, виховуючи в них позитивне ставлення до загальнолюдських цінностей, формуючи такі якості, як милосердя, доброзичливість, готовність надати допомогу оточуючим тощо.

Проведення виховних годин та бесід на етичні теми стало функцією класних керівників (за методичної підтримки соціальних педагогів та соціальних працівників ЦСССДМ). Зокрема, у цих бесідах вони торкалися таких тем: „Роль сім'ї у житті людини”, „Що таке справжня дружба”, „Взаємовідносини статей та гендерна рівність”, „Яку роль у нашому житті відіграють гроші”, „Як досягти успіху”, „Чому необхідно дотримуватися норм і правил, прийнятих у суспільстві”, „Для чого необхідна освіта”, „Як обрати професію” та ін.

Активну участь дітей трудових мігрантів у масових шкільних заходах культурно-дозвіллевого та профілактично-попереджувального характеру забезпечували педагоги-організатори. Залучення до святкових концертних програм, різноманітних конкурсів, вікторин, змагань, ігор, виступів агітаційних бригад, виставок творчих робіт, походів та екскурсій, зустрічей із цікавими людьми та інших подібних заходів давало змогу включити їх до творчого процесу, сприяти налагодженню нормальних взаємовідносин з однолітками, забезпечити змістовне проведення дозвілля.

Учителі-предметники також прикладали немалі зусилля для забезпечення змістовного проведення дозвілля дітей заробітчан, запропонувавши їм участь у творчій діяльності шкільних гуртків, секцій, творчих колективів та об'єднань за інтересами. Особлива увага в роботі дитячих творчих об'єднань та колективів приділялася методу арт-терапії.

Однак важливою у нашому експерименті була не лише безпосередня діяльність з дітьми заробітчан, але й налагодження взаємовідносин з їхніми сім'ями, що відбувалося за трьома напрямками:

1. Особам, на яких тимчасово покладені виховні функції щодо дітей трудових мігрантів, надавалася інформація про особливості розвитку дітей різного віку, про існуючі форми й методи сімейного виховання, про шляхи налагодження контакту з дитиною та способи вирішення конфліктних ситуацій. За необхідності їм пропонувалася методична література з педагогіки, психології; проводилися зустрічі із різними спеціалістами. Таким чином, родичі (або інші особи), які тимчасово замінюють дітям мігрантів батьків, мали змогу підвищити свій культурно-педагогічний рівень, отримати відповіді на актуальні для них у такій ситуації питання, поспілкуватися з фахівцями та отримати пораду від людей, що на власному досвіді зіштовхнулися із подібними труднощами (за принципом „рівний-рівному”).

2. Для батьків, що лише збиралися виїхати працювати за кордон, розроблялися методичні рекомендації відносно особливостей функціонування дистантних сімей та специфіки їхніх проблем; акцентувалася увага на необхідності підготовки дитини до тривалого розлучення з батьками, а також по можливості – регулярного спілкування з ними (по телефону, через мережу Інтернет) під час їхнього перебування у трудовій міграції. Корисним у таких ситуаціях також стали організовані спеціалістами зустрічі потенційних трудових мігрантів із людьми, які вже повернулися після заробітків з-за кордону та могли розповісти про складності, з якими вони стикнулися, дати певні поради й настанови, застерегти від помилок і ризиків.

3. Колишні трудові мігранти також потребували допомоги фахівців, яка полягала, в першу чергу, у відновленні довірливих взаємовідносин із власними дітьми, налагодженні контакту з ними, встановленні сприятливого психологічного клімату в сім'ї. Повернувшись після тривалої відсутності, батьки часто не могли знайти правильний підхід до власних дітей, які за цей час уже встигли подорослішати і змінитися, звикнути до самостійності й незалежності, не отримуючи належної батьківської уваги й турботи. На відновлення втрачених сімейних зв'язків і була спрямована робота спеціалістів з ними. Окрім індивідуальних бесід та консультувань психологів і соціальних педагогів,

сім'ям колишніх заробітчан (батькам разом із дітьми) було запропоновано взяти участь у тренінгових заняттях, що значно сприяло вирішенню вказаних проблем.

В окремих випадках (коли батьки чи особи, що тимчасово їх замінюють, не йшли на контакт; коли з'являлася інформація про несприятливі умови життя дітей заробітчан або навіть про загрозу їхньому здоров'ю) приймалися рішення про негайне відвідування таких сімей на дому та здійснення соціально-педагогічного патронажу. Таких випадків біло зафіксовано не дуже багато, однак вони все ж таки мали місце. Тому необхідна увага їм була приділена.

У ході впровадження розробленої нами системи взаємодії через організований соціально-педагогічний вплив на дітей трудових мігрантів, їхні сім'ї та родичів, спеціалісти соціальних служб та загальноосвітніх навчальних закладів сприяли покращенню умов їхньої життєдіяльності, допомагали в налагодженні більш сприятливих взаємовідносин, забезпечували ефективну соціалізацію цих дітей. В подальшому доцільним вбачаємо проведення заходів щодо вдосконалення функціонування вказаної системи взаємодії у вже охоплених експериментальною діяльністю навчальних закладах та розширення сфери її впровадження шляхом залучення інших шкіл та соціальних служб.

Список використаних джерел:

1. Гевчук Н. Організація виховної роботи з дітьми трудових мігрантів в умовах загальноосвітнього навчального закладу // Український науковий журнал „Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації”. – №2, 2011. – С. 387-390.
2. Гевчук Н. С. Виховання дітей трудових мігрантів в умовах соціально-педагогічного середовища : автореф. дис... канд. пед. наук: [спец.] 13.00.05; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2012. 20 с.
3. Левченко К., Трубавіна І., Євсюкова М. Захист прав дітей трудових мігрантів: правові та організаційні засади // Соціальний педагог. – №8 (20), 2008. – С. 42-55.
4. Мочерний С. В. Економічна теорія : навч. посіб. Київ: ВЦ „Академія”, 2008. – 640 с.
5. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навч.-метод. посіб. / Андрєєнкова В. Л., Дорошок Т. О., Євсюкова М. В. [та ін.] ; за заг. ред. Левченко К. Б. – Київ: ФОП „Купріянова”, 2007. – 240 с.